
ИСТОРИЈА ОБРАЗОВАЊА

ДАНИЈЕЛА СПАСИЋ

Криминалистичко-полицијска
академија

Земун

СТРУЧНИ ЧЛАНАК

PROFESSIONAL PAPER

UDK: 371.5(497.11)''18/19''

BIBLID: 0353-7129, 13(2008)3, p.173-182

ШКОЛСКА ДИСЦИПЛИНА У СРБИЈИ У 19. И ПОЧЕТКОМ 20. ВЕКА

Резиме: Разматрање питања и проблема дисциплине ученика у школама у Србији у претходна два века представља увод и(или) подстицај да се, у неком другом раду, са постављеном матрицом, упореде друштвено-историјске и просветно-васпитне прошлости Србије и актуелног стања на почетку новог миленијума, бременитог тешким облицима насилничког понашања у школама. Овај кратак историјски приказ дисциплинских преступа ученика, и предвиђених, а потом спроведених дисциплинских мера, на основу законске регулативе која одражава основне вредности српског друштва у 19. и почетком 20. века, доказује рефлексивну комплекс друштвено-историјских кретања на породичне, социјалне, вредносне и васпитно-образовне релације у периоду српске историје који су обележила прекретничка збивања и појаве, а посебно буран развој политичког, друштвеног и културног живота младог српског друштва. У раду се, према историјским раздобљима у развоју школског система у Србији, даје преглед ученичких дисциплинских преступа, изречених казни, али и процентуална поређења броја ученика у тадашњим школама и изречених дисциплинских мера.

Кључне речи: школа, дисциплина ученика, дисциплинске казне.

Увод

Пре 19. века, српски народ, вековима лишен своје државе и основних друштвених и културних установа, налазио се под туђинском власти, територијално и државно-правно подељен између Турске, Аустрије и Венеције. Основне школе, у најпримитивнијем облику, постојале су у српским крајевима и под турском и под аустријском власти (у Пећи, Ваљеву, Београду, Карловцима, Будиму и по многим манастирима и парохијским домовима). Школе су биле под утицајем Српске православне цркве и у њима је преовлађивала атмосфера карактеристична за тешке друштвене околности. Ригорозна дисциплина одржава-

на је прутем. Незавидан материјални положај учитеља био је одређен њиховим друштвеним положајем и неповољним статусом који су имали. Српска православна црква била је још увек једина институција српског народа која је на себе преузела улогу организатора целокупног друштвеног живота. Црква се под великим политичким притиском и строгом контролом освајача организовала на подизању и очувању православних храмова, отварању школа и васпитању младих генерација у хришћанском духу (Јовановић, 2006: 113-129).

Деветнаести век, као време српске револуције, време обнове српске државе и стварања Кнежевине Србије и као значајну историјску епоху обележила су многа прекретничка збивања и појаве, а посебно буран развој политичког, друштвеног и културног живота младог српског друштва. У овом раздобљу српске националне историје јављају се значајне просветне садржине као израз историјских процеса и колективног сећања, на једној страни, а, на другој, као резултат буђења националног и државног програма у Србији. Ослобођењем од турског ропства и изградњом нове националне државе, која је праћена унутрашњим диференцирањем, проблем писмености постаје још актуелнији, пре свега за руководећи слој (Јовановић, 2000: 149-159).

У исто време, темељ друштвеног васпитања у Србији 19. века било је породично и школско васпитање. Породица је била узор и извор целокупног васпитања, па, дакле, и моралног, а родитељска, породична љубав – основа породичног моралног васпитања. У породици су се укоренивале навике и нарави из којих се развијала права моралност. Школско морално васпитање се добијало у општеобразовним и у стручним школама. Задатак моралног васпитања у основној школи био је: развијање свести ученика и навикавање на индивидуалне врлине, а нарочито развијање моралне симпатије, осећања побожности, правдољубља, другарских врлина.

ШКОЛСКА ДИСЦИПЛИНА У СРБИЈИ У 19. ВЕКУ

У време Првог српског устанка школе су отворене у готово свим ослобођеним градовима и варошима.¹ О издржавању школа и плаћању учитеља бринуле су општине, а ширење писмености добило је посебан замах постављањем Доситеја Обрадовића за попечитеља просвештенија (Дикић, 2002: 134).

Појам дисциплине ученика у школама Србије у време Првог српског устанка имао је значење кажњавања и по учесталости примене и по врстама дисциплинских мера: опомена, грдња, поруга стојање, клечање – просто и са зрневљем под коленима, вучење за уво и шамар, вучење за уво и два шамара, ударање прутем по длановима, затвор понекад по цео дан без хлеба и воде. Тај вид

¹ Тако је Вук Караџић, у свом *Рјечнику* под *школа* писао да су “за владања Црнога Ђорђија у Србији биле постављене школе готово по свим варошима и градовима, а и у гђе којим селима”.

спољашње дисциплине, која је била принуда, стега, поковање туђој вољи, није српске ђаке учинило писменијим.

“Батина је царевала у школама још од кад су оне почеле да се оснивају”, писао је Доситеј Обрадовић. Осим Доситеја, исту тврдњу изрекао је и Сава Текелија у својој *Аутобиографији*. Вук Караџић је, на пример, у *Рјечнику*, под “*бубоџа*” дао следеће објашњење: “Суботом после подне учитељ је тукао ђаке без икаквих повода, већ само зато што је субота. Зато је међу школском децом био прихваћен назив *Субоџа - ђачка бубоџа*”.²

У школама у Србији у 19. веку примењивано је физичко кажњавање од првог дана ступања у школу. Једном приликом је учитељ варварски истукао Симу Милутиновића Сарајлију “за беспослицу”, да овај више није долазио у ту школу (Гавриловић, 1903: 23). Батинали су и старији ђаци, по наредби учитеља. Све до 1831. године нису постојала никаква правила за кажњавање, тукло се како је хтео учитељ и све је зависило од њега. Сурове казне су тешко падале ученицима. Деца су полазила у школу са 10 година, али су многа бегала у шуму после првих батина. Управа школе слала је у шуму жандарме са пушкама да их враћају (Гавриловић, 1903: 6).

Угушивањем устанка 1813. године престале су са радом школе у Србији. Њихово поновно отварање после устанка у Такову 1815. године текло је споро све до обнародовања султановог Хатишерифа 3. августа 1830. године, када су, добијањем аутономије створени повољнији услови и за рад у просвети (Дикић, 2002: 134). Установљено је и Попечитељство просвештенија и донети прописи којима је уређен рад школа.

Када је, обилазиви тадашње школе у Србији, 1838. године, попечитељ просвештенија Стефан Стефановић сагледао, сем осталог, и комплетно стање дисциплине у њима, вратио се у Крагујевац и 11. августа исте године издао *Наставленије учишељима иравишељствени и обшештвени школа у Књажевсџу Србији*. То су била прва упутства о раду у школи намењена учитељима. Овим упутствима нису биле забрањене батине у школи, али су у значајној мери ограничене. Члан девет *Наставленија* садржао је следећа упутства: “При раздавању казни и награжденија, при уковању или похваљивању, треба учитељ свагда умерен, правдољубив и безпристрасан да буде, да се од велике јарости, непристојни псовки и саблазителни речи чува и удаљава: особито нек се чува да у јарости које дете незгодно не удари или безумерно не каштигује, чим би дете осакатити у здрављу његовом навек нашкодити могло. Казни треба свагда да су учињеној кривици соразмерне и да се, као и похвале, без сваког пристрасија раздају. Вообшче пак с малом, слабачком, болешљивом и страшљивом децом треба учитељ много терпенија и призренија да има” (Цветић, 1909: 259-60).

² Овакав поступак могао би се, у данашњим условима, подвести под појам *иревенџива*, у њеном изворном значењу.

Упркос прихваћеном *Насијавленију* казне су у школама и даље примењиване.³ Лоше наставне методе и немаран и неуредан рад учитеља по школама узроковао је на часовима разна ученичка несташтва и ремећење школског реда и дисциплине. Да би се ред успоставио, коришћене су две врсте казни: моралне и телесне. Моралне казне су биле: опомена, грдња и поруга. Телесне су биле: стајање, клечање, вучење за уво, шамарање, шибане прутем и затвор (Дикић, 2002: 137).

У Србији су школске 1835/36. године биле укупно 72 школе са 2514 ђака. Школске 1855/56 биле су укупно 324 школе и 9891 ђак, а 1857/58. у 343 школе наставу је похађало укупно 10538 ђака (Цветић, 1909). У Србији се врло дуго школују само мушка деца, а женска само по изузетку јер је утицај Турака био врло јак, а тадашње патријархално друштво сматрало је да је женама место у кући и да им образовање није потребно⁴ (Дикић, 2002: 137).

Од 1844. године почело је штампање школских уџбеника. Исте године донет је и Закон о народним школама.⁵ Овај закон забрањивао је тиранско поступање са децом; забранио је учитељима да руком туку ученике или да их бију по ушима. Закон такође забрањује “неуместне казни: неблагоредно срамоћење ученика, худо издевање имена, унижавање човечје природе, сравненије са ниским стварима, да пањ са ланцем вуку, у магарећој клупи да седе”. Уместо ових, уведене су блаже казне, “затвор са учењем, да не учествује у забавама дечиним, избличеније да кривац постоји, да одлучно од други седи”.

Међутим, током наредних десетак година примене Закона, школска дисциплина није била на завидном нивоу. Зато су школске 1852/53. године објављени Закони за ученике гимназија Књажевства Србије. Њиховим одредбама била су прописана оштрија дисциплинска правила за читав низ ђачких преступа: за тучу на улици, за неред у школи, за неоправдано изостајање од школе, за бежање из “затвора”, за кварење школских ствари, за оговарање професора и државних власти, за псовку и скарадне речи, за банчење и пијанчење, за ношење штапа и оружја, за коцкање и отимање туђих ствари и за непристојно понашање у цркви (Југовић, 1839: 116-17).

По Закону из 1853. године телесој казни подвргавани су само ученици прва четири разреда гимназије, док су у вишим разредима ђаци кажњавани пооштреним затвором у празној школи и искључењем из школе. У том периоду, клечање на часу је било општеприсутна појава у свим школама. Неки учитељи су, на пример, увек имали читав низ (сноп) прутева. Један учитељ је, на пример, “слабо побадао ексер у дувар, везивао ђаку узицу око врата да га обеси” (Божовић, 1893: 651).⁶

3 Следеће године, на пример, у Крагујевцу су физички кажњени ученици Гимназије који су се бунили против професора. Том приликом, коловођа побуне био је кажњен са 24, а остали ученици са по 18 удараца. Међутим, показало се да физичко кажњавање ученика није много допринело јачању школске дисциплине.

4 Прву женску основну школу отворила је општина у Параћину 1845. године.

5 Први закон о школама у Србији написао је Јован Ст. Поповић.

6 Димитрије Ј. Стојановић је, на пример, у Историји Обреновачке основне школе писао да је у тој школи морала владати гробна тишина. Ђаци су терани да бију један другог. “Изађи и лези - иза тих речи долазио је фиргаз – висок прут у сирћету добро натопљен да се ужилави”.

Генерално посматрано, дисциплина у школама у Србији током 19. века, као и питање телесне казне, односа наставника према ученицима и ученика према наставницима, није зависила само од стања педагошке науке, већ су је одређивали друштвени односи. Другим речима, дисциплина у школи је била слика дисциплине грађана (Јанковић, 1954: 14).⁷ У међувремену је регулисање унутрашњег реда и општег понашања ученика остављено школама.⁸

Осим наведених, у Закону из 1853. године изричито су наведене забране за ученике, које би се у данашњим условима могле анализирати као дисциплински прекршаји за које је била предвиђена и одговарајућа казна. Средином 19. века, на пример, београдским ученицима било је строго забрањено или наложено:

- купање у рекама, барама и потоцима (тоцилање и санкање);
- професорима и свима старијим, уважања достојним људима, пристојно поштаније одавати и никога не вређати, заповеда се;
- сечење скамија, разбијање пенцера, во общче квар школским стварима принешен, с угрозењем наплате и друге казне, забрањује се;
- картање, куглање, изигравање ствари на лутрији, одање на балове, свадбе и свечарства, скијање по сокаци после два сата ноћи, обитавање и препитање по меанама и кафанама, пушење и пијанчење и ношење вертепа⁹, строго забрањује се;
- залагање, продавање и поклањање ствари и задуживање без знања и дозвољења родитељског, запрећено је;
- крађе, отимање туђи ствари, тучење, псовка, викање и непристојност свака и свуда, забрањује се.

Преступник ће бити први и други пут строго кажњен, а трећи пут истеран.” (Чунковић, 1970-1971).

Упоредо са применом дисциплинских правила школске власти у Србији настојале су и да у учбеницима, промовишу позитивне васпитно-образовне вредности. Штива су била прожета васпитним, тј. религиозно-моралним духом, другим речима, имали су карактер етичког дидактицизма, а као вредности су истицане: побожност, послушност, (родитељима, старијима или вишима од себе), захвалност и трудољубивост (Тешић, 1974: 49).

Посебна пажња била је посвећена односу родитеља и деце, начину васпитања у породици као предуслову доброг владања и понашања у школској среди-

---

⁷ У то време су се, на пример, Сретен Жујовић, Васа Пелагић и Светозар Марковић жестоко борили против дресуре у школама, туторисања, дриловања, насиља над ученицима, телесних казни и бранили дечја права, дечје достојанство и слободе, поштовање људске природе детета и правилну оцену његовог разума.

⁸ Тако је, на пример, још 1842. године донет Закон школски за ученике гимназије београдске. У њему су, између осталог, наведене школске обавезе и забране: обавеза одласка на црквену службу; да се на време долази у школу; забрана неоправданог одсуствовања из школе; обавеза редовног учења; забрана напуштања Београда без дозволе професора.

⁹ вертеп (рус.) - „јаслице” са лутком Христа које на православни Божић деца носе од куће до куће и честитају празник.

ни. У том духу написао је Димитрије Чобић следеће: “Дакле и ви драги родитељи и воспитатељи! Докле ви у ваши руку палицу држати будете, догле ће и ваша деца у добром воспитању успех и асну имати..” (Чобић, 1837: 60).

У истом циљу и духу и “Нравствени воспитатељ деце” Милована Спасића главног управитеља основних школа у Србији, 1850. године, у последњем одељку, разматра проблем сарадње учитеља и родитеља у питањима васпитања ученика. Између осталог, у њему стоји следеће “...родитељи не треба да због деце долазе у сукоб са учитељима, а нарочито не пред децом да говоре ружно о њима, јер тиме умањују ауторитет учитеља, те деца губе почитаније према њиме; дужни су (родитељи, прим.аут.) да учитеље искрено упознају са дечјим склоностима, особинама и способностима, пороцима и манама; да контролишу (колико су у стању) извршење школских задатака код своје деце, и да их терају на послушност учитељима”.

Ради јачања дисциплине, сем дефинисања врсте дисциплинских прекршаја, законима су биле предвиђене како казне за дисциплинске преступе, тако и награде за васпитно и високо морално понашање ученика. Као награде, додељиване су књиге, похвале и почасне дужности. За преступнике су били предвиђени морални разговори, јавни (школски) испити, док су, на пример, у Карловачкој гимназији, скоро цео век (1799-1883), као казне примењивани: укор, затвор, телесне казне (Чунковић, 1970). Употреба батина по школама коначно је забрањена, у сваком облику, 1879. године. Тада су, као подстицајна средства, уведене златна и црна табла, као и ђачка књижица (Дикић, 2002: 137).

ДИСЦИПЛИНСКИ ПРЕКРШАЈИ И КАЖЊАВАЊЕ У ШКОЛАМА НА ПОЧЕТКУ 20. ВЕКА

На почетку 20. века, у школама на територији Србије, као дисциплински прекршаји били су наведени следећи видови понашања:

- лармање на улици, гађање каменчићима на пролазнике (најзаступљенији у школама у Београду);
- гађање каменчићима порцеланских чашица на телеграфским стубовима или посмртних поворки;
- бежање са часова (ретко се дешавало, углавном у старијим разредима средњих школа);
- крађа уџбеника или школског прибора;
- лагање (као најчешћа тежа кривица, због које су одмах у школу позивани родитељи и због које се ригорозно кажњавало на тзв. “стубу срама”).

За учињене дисциплинске прекршаје изрицане су бројне дисциплинске мере, а најчешће тзв. “магарећа клупа”, шамар, чупање за косу или прут по длановима (Чунковић, 1970).

О ригорозном кажњавању и пооштреној дисциплини у школама у Србији крајем 19. и почетком 20. века говоре следеће чињенице:

- Од 1895. до 1904. године дисциплинским мерама било је обухваћено око 34,2% укупног броја ученика у школама. Ако се тај податак упореди са Немачком, Угарском или Грчком, може се видети да је у Србији проценат кажњавања ученика већи за 5,4% у поређењу са поменутих земљама.
- Године 1905. у школама у Србији било је укупно 109854 ученика. Од тог броја дисциплинским мерама било је обухваћено укупно 32763 ученика, или 29,82%. Међу њима за мање кривице кажњено је 26465 ученика, или 19,23%, а за теже 6298 ученика или 19,23%.¹⁰

По окрузима највише кажњених ученика било је у Чачанском (35,53%), Ваљевском (33,04%), Крајинском (34,04%), Нишком (32,96%), Подринском (32,64%), Београдском срезу (29,83%), док је у граду Београду било најмање кажњених ученика у поређењу са другим градовима – 22,82%.

Према истом извору, само у гимназијама на територији Србије, које су у школској 1904/05. години бројале 5750 ученика, било је кажњено (блажим или строжим дисциплинским мерама) укупно 3414 ученика, или 59,37%.

Ако се прати петогодишњи период, до краја прве деценије 20. века, преглед изречених дисциплинских мера изгледа овако:

<i>школ. година</i>	<i>бр. ученика</i>	<i>бр. изречених мера</i>	<i>%</i>
1905/06.	109854	32763	29,82
1908/09.	118670	30610	25,79
1910/11.	145000	28850	19,89

Истовремено је већ школске 1910/11. године у гимназијама у Србији проценат кажњених ученика износио 49,60%.

Број кажњених ученика, како се може закључити, почетком новог столећа постепено се смањивао. Због модернизације наставе и другачијег приступа образовању и васпитавању ученика, у оквиру којег се све више наглашавала похвала знања и умење ученика, истицале моралне вредности, школе су, настојало се, требало да постану “други дом”.

После Другог светског рата физичко кажњавање је укинато. Уместо тога су уведени укори: укор разредног старешине, укор директора школе, укор наставничког већа. Укор се уписивао у ђачку књижицу и аутоматски је значио нижу оцену владања. Укор директора или наставничког већа се уписивао у неку врсту

¹⁰ *Статистика наставе*, 1904-05, стр. 81-82.

дневника школе и ако би неко био кажњен, књига би била ношена од одељења до одељења, сви ученици би стојали и саслушали ко је и каквом казном кажњен. Избацивање из школе је била најтежа казна и то је значило да тај ученик, видно “обележен”, мора да се упише у другу школу, али и да се уклапа у нову средину, где није добродошао.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Разматрање питања и проблема дисциплине ученика у школама у Србији у претходна два века представља увод и(или) подстицај да се, у неком другом раду, постављеном матрицом, упореде друштвено-историјске и просветно-васпитне прошлости Србије и актуелног стања на почетку новог миленијума, бременитог тешким облицима насилничког понашања у школама. Овај кратак историјски приказ дисциплинских престапа ученика, и предвиђених, а потом спроведених дисциплинских мера, на основу законске регулативе која одражава основне вредности српског друштва у 19. и почетком 20. века, доказује рефлексiju комплекса друштвено-историјских кретања на породичне, социјалне, вредносне и васпитно-образовне релације у српској историји који су обележила прекретничка збивања и појаве, а посебно буран развој политичког, друштвеног и културног живота младог српског друштва. У раду се, према историјским раздобљима у развоју школског система у Србији, налази преглед ученичких дисциплинских престапа, изречених казни, али и процентуална поређења броја ученика у тадашњим школама и изречених дисциплинских мера. Компарација стања школске дисциплине у Србији на размеђу векова и миленијума показала би да је увек нужна и неопходна, али и потврдила основну мисао која прожима и овај рад - да је дисциплина у школама само одраз дисциплине у породици, вршњачкој групи, а пре свега “дисциплинованог” уређења друштвене, економске, социјалне, политичке и вредносно-етичке сфере једног друштва као његове најшире основе.

ЛИТЕРАТУРА

- Божовић, К. (1893): Кажњавање ученика, *Училишћ*, XII, 651.
 Вујаклија, М. (1996–97): *Лексикон сѝраних речи и израза*, Београд.
 Гавриловић, А. (1903): *Народне школе у Србији (1803-1815)*, Београд.
Дела Досићеја Обрадовића, (1911) Београд.
 Ђуровић, А. (2004): *Модернизација образовања у Краљевини Србији 1905-1914*, Београд: Историјски институт.
 Јанковић, Б. М. (1954): Из историје телесне казне код нас у школи, Београд: *Савремена школа*, бр. 3-4.
 Јовановић, Н. (2006): Moralno vaspitanje i školstvo u Srbiji u 19. veku. *Facta universitatis - series: Philosophy, Sociology and Psychology*, 5(1), 113-129.

- Јовановић, Н. (2000): Српска школа у култури вилајета. *Теме*, 24 (1-2), 149-159.
- Југовић, М. (1839): *Прва београдска гимназија*, Београд.
- Рајчевић, П. (2008): Наставни програми за основне школе у Србији од 1838. до 1941. године. *Иновације у настави - часопис за савремену наставу*, 21(3), 75-82.
- Стаинишица настави*, 1904-05.
- Стојановић, Ј. Д. (1911): *Обреновачка основна школа, 1824-1904*, Београд.
- Текелија, С., Аутобиографија, *Лешоис Мајице Српске*, књига 119, Нови Сад.
- Тешић, М. В. (1974): *Морално васпитање у школама Србије (1830-1878)*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Цветић, Е. И (1909): Прилог историји наших првих основних школа, *Наша школа II*, 1909, 259-260.
- Чобић, Д. (1837): *Огледало дејској васпитању. Или начин по којем родитељи своју децу достојно васпитавају, и пак децу своје родитеље пристојно љубити и поштовају, дужни су*. Београд.
- Чунковић, С. (ур.) (1970-1971): *Школство и просвета у Србији у 19. веку - каталоги изложбе*, Београд: Педагошки музеј.
-

Summary: Review of issues and student discipline situations in schools in Serbia in the previous two centuries, the introduction and (or) a stimulus that, in another paper, the following placed the matrix, makes the parallels between the socio-historical and educational-correctional Serbian past and current state at the beginning of the new millennium, with severe forms of bullying in schools. This brief historical view of student disciplinary offenses, and predicted, and then carried out the disciplinary measures through legislation that maintains the fundamental values of Serbian society in the 19th and early 20th century, proved a reflection of the complex socio-historical developments in family, social, value and educational relations between the Serbian history that marked the milestone events and phenomena, especially the development of the turbulent political, social and cultural life of a young Serbian society. The paper, according to historical periods in the development of the school system in Serbia, provides an overview of student disciplinary offenses, imposed fines, and comparing the percentage of students in schools and then imposed disciplinary measures.

Key Words: schools, student discipline, disciplinary punishment.